

NISHOTIYNING “HUSN VA DIL” ASARI VA “QUSHLAR MUNOZARASI” ASARINING QIYOSIY TAHLILI

Nuraliyeva Gulchehra

FarDU Filologiya fakulteti o‘zbek tili yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Nishotiy qalamiga mansub “Husn va Dil” hamda “Qushlar munozarasi” asarlari o‘zaro qiyosiy tahlil qilinib, ularning badiiy-g‘oyaviy asoslari, syujet qurilishi, timsollar tizimi, personajlar xarakteri va axloqiy-ijtimoiy g‘oyalari o‘rtasidagi o‘xshashlik hamda farqli jihatlar ilmiy nuqtai nazardan yoritildi. Har ikki asarning mumtoz adabiyotdagi o‘rni, ular orqali targ‘ib etilgan axloqiy mezonlar hamda metaforik qatlamlar mazmunan tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: Nishotiy, munozara janri, allegoriya, timsol, ma’naviy barkamollik, didaktika, muhabbat falsafasi, poetik tasvir, axloqiy g‘oya, mumtoz an’ana.

XV–XVI asr o‘zbek adabiyoti tasavvufiy-falsafiy fikrlar, didaktik yo‘nalish va badiiy timsollar uyg‘unligining yuksak rivojlanish bosqichidir. Bu davrda ijod qilgan Nishotiy o‘zining ramziy-didaktik asarlari orqali nafaqat badiiy tafakkurni boyitgan, balki insonning ruhiy kamoloti, axloqiy poklanishi, muhabbatning ma’naviy mohiyati kabi masalalarni yuksak badiiylik bilan yoritgan adib sifatida tanilgan. Uning “Husn va Dil” masnavisi hamda “Qushlar munozarasi” munozara janriga mansub asari poetik mazmuni, falsafiy qatlamlari va tarbiyaviy g‘oyasi bilan alohida e’tiborga loyiqdir.

Har ikki asar ramziy talqinga asoslanadi. “Husn va Dil”da ko‘ngil olami, ruhiy go‘zallik, muhabbatning insonni komillikka yetaklovchi qudrati markazga qo‘yilgan bo‘lsa, “Qushlar munozarasi”da qushlar obrazlari orqali inson fe‘l-atvori, jamiyatdagi xilma-xil xarakterlar va axloqiy masalalarning badiiy ifodasi namoyon bo‘ladi. Mazkur maqolada har ikki asar g‘oyaviy-badiiy tizimi o‘zaro qiyoslanadi. “Husn va Dil” masnaviy shaklida yaratilgan bo‘lib, muhabbat mavzuiga bag‘ishlangan ramziy-didaktik asardir. Unda Dil obrazi ruhiy olam, Husn esa ma’naviy go‘zallik va ilohiy nur timsolida talqin

qilinadi. Syujet Dilning Husnga yetishish yo'lida kechgan iztiroblari, ruhiy o'sishi va kamolot sari intilishlari asosida inkişaf etadi. "Qushlar munozarasi" esa mumtoz adabiyotda keng tarqalgan munozara janri an'anasiga mansub bo'lib, unda turli qushlar o'z fazilatlari va kamchiliklari haqida bahs yuritadilar. Har bir qush o'zining timsoliy ma'nosi, fe'l-atvori, axloqiy mazmuni orqali jamiyatdagi ma'lum bir inson tipini ifodalaydi. Bu asarning kompozitsiyasi bahsning bosqichma-bosqich rivoji, qaysi qushning fazli yuqoriroqligini aniqlashga qaratilgan holda shakllangan. Demak, "Husn va Dil" voqeaviy syujetga ega bo'lsa, "Qushlar munozarasi" mantiqiy-dialogik struktura asosida qurilgan. Har ikkala asar timsollar tizimiga tayanadi, biroq timsollar tabiati, ularning vazifalari turlicha ko'rinishga ega. "Husn va Dil"dagi timsollar: Dil — inson qalbi, ruhiy poklik, ichki go'zallik; Husn — ilohiy nur, komillik, ma'naviy go'zallik; Vasvasa, g'illat, hijron — ko'ngilning sinovlari, ruhiy poklanish jarayoni; Vasila bo'lgan kishilar — murshid va ustoz timsoli sifatida talqin qilinadi. Ushbu obrazlar orqali Nishotiy insonning ruhiy komillik sari yo'ldagi ichki kurashini, muhabbatning ma'naviy mohiyatini, go'zallikning haqiqiy manbai inson qalbidagi poklik ekanini ta'kidlaydi. "Qushlar munozarasi"dagi timsollar: Burgut — kuch, jur'at, rahbarlik fazilati; Bulbul — nafosat, go'zallik, san'atga oshuftalik; Tovus — manmanlik va ko'z-ko'rinar hasham; Boyqush — donolik, kecha va kunduzni tahlil etuvchi fikr timsoli; Quyruqchisiz qushlar — kamtar, sodda, bosiq odamlar ramzi. Bu timsollar orqali muallif insonlar xarakteridagi ijobiy va salbiy tomonlarni ko'rsatadi, jamiyatda turli fazilat va nuqsonlarning qanday oqibatlar keltirishini badiiy yo'sinda anglatadi. Demak, "Husn va Dil" individual-ma'naviy kamolotga qaratilgan bo'lsa, "Qushlar munozarasi" ijtimoiy-axloqiy tiplarni tahlil qilishga qaratilgan. Har ikki asarning markazida axloqiy tarbiya, ma'naviy poklik, komillik g'oyalari turadi, biroq ular turlicha yo'llar bilan ochiladi. "Husn va Dil"da muhabbat orqali poklanish, nafsni yengish, komillikka erishish g'oyasi yetakchi o'rinni egallaydi. Dilning Husn sari intilishi — insonning Haq sari, ma'naviy nur sari bo'lgan intilishi ramzi sifatida talqin qilinadi. "Qushlar munozarasi"da esa turli qushlarning munozarasi orqali insonlarning turli fe'l-atvorlari, jamiyatdagi axloqiy nuqsonlar, kibr, hasad, sabr kabi tushunchalar tahlil qilinadi. Muallif fazilatlar ustuvorligini isbotlash orqali o'quvchini to'g'ri yo'lga undaydi. Demak, birinchi asar ichki dunyo komilligi haqidagi g'oyani ilgari sursa, ikkinchisi jamiyat

axloqining yaxshilanishini maqsad qiladi. Nishotiy har ikki asarda ham tasvirning nozikligi, ramzlardan mahorat bilan foydalanish, she'riy tilning musiqiyliги bilan ajralib turadi. "Husn va Dil" masnaviy shaklda bo'lgani uchun unda lirizm, psixologik tasvir, ruhiy holatlarning chuqur ifodasi, majoziy tafakkur yetakchi. "Qushlar munozarasi"da esa dialogik nutq, munozaraga xos mantiqiylik, hikmatli misralar, qochirim va isti'oralar ko'proq uchraydi. Ya'ni, birinchi asarda his-tuyg'u yetakchi bo'lsa, ikkinchida nazariy fikrlash va axloqiy xulosa ustuvor.

Nishotiyning "Husn va Dil" va "Qushlar munozarasi" asarlari mazmunan bir-biridan farq qilsa-da, ularni umumlashtirib turuvchi mohiyat – insonni komillikka da'vat etish, axloqiy fazilatlarni targ'ib qilish va ma'naviy barkamollikka chorlovdir. "Husn va Dil"da bu g'oya muhabbatning ruhiy-ma'naviy mohiyatini ochish orqali ifodalangan bo'lsa, "Qushlar munozarasi"da turli qushlar obrazlari vositasida jamiyat axloqi tahlil qilinadi. Har ikkala asar o'zbek mumtoz adabiyotidagi didaktik yo'nalishning yorqin namunalari bo'lib, timsollar tizimining boyliги, badiiy tasvirning nafisligi va axloqiy g'oyalarning teranligi bilan o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Nishotiy. Husn va Dil. — Toshkent: Fan, 1981.
2. Nishotiy. Qushlar munozarasi. Ilmiy-tanqidiy matn. — Toshkent: Fan, 1980.
3. G'anieva D. O'zbek mumtoz adabiyotida munozara janri. — Toshkent: Universitet, 2004.
4. Jo'rayev A. O'zbek didaktik adabiyotining taraqqiyot bosqichlari. — Toshkent: Ma'naviyat, 1999.
5. Sodiqov Q. Tasavvuf va ramziy majozlar poetikasi. — Toshkent: Akademnashr, 2007.